

Vzdělávání Romů v ČR

Historicko-romistický úvod

Jako každá etnický rozlišitelná komunita, která byla z historických a sociálních důvodů vytlačena na okraj společnosti, i Romové zaujímají apriorně negativní, obrannou pozici vůči většinové společnosti a uzavírají se do vlastní komunity. Předsudky a negativní zkušenost na straně většiny i romské menšiny jsou zdrojem vzájemné nedůvěry, která se mnohdy projevuje skrytým i otevřeným nepřátelstvím.

Vzájemná nedůvěra poznamenává sociální komunikaci mezi jedinci obou skupin od útlého věku a bohužel **ani škola není pro většinu romských dětí místem, které by považovaly za přátelské.**

V uplynulých padesáti letech nebylo snahou začlenit romské děti do školních kolektivů ostatních dětí na základě respektování jejich kulturní identity jako rovnocenné kulturní identity národa, ve kterém žijí. Hovořilo se o tzv. „romském problému“, který byl ve školách řešen v souladu s tehdejší vládní politikou vůči romské menšině. A to snahou o asimilaci, tj. lapidárně řečeno snahou o „natírání romských dětí na bílo“.

Tehdejší školní praxe „jednotné školy“ navíc vycházela z dogmatu „průměrného žáka“ (všechny děti ve společnosti jsou stejné, mají průměrně stejné intelektové schopnosti, znalosti, návyky a potřeby) a vylučovala vše, co z tohoto průměru vybočovalo. Tento přístup v mnohých vzdělávacích zařízeních bohužel přetrvává dodnes a zabraňuje všem odlišným, „neprůměrným“ dětem (mentálně či zdravotně postiženým, nadprůměrně inteligentním, s výchovnými problémy, s vadami soustředění, lehkou mozkovou dysfunkcí, dětem z různých národnostních menšin, zejména z romské minority) absolvovat bez problémů základní školu.

V souladu s myšlenkou jednotné školy a politiky asimilace Romů byla veškerá specifika romských dětí záměrně potlačována jako nežádoucí. Velké procento škol, bohužel, dodnes tento trend neopustilo. Výsledkem je dnes skutečnost, že odhadem 80% Romů má pouze základní vzdělání (včetně nedokončeného, jak svědčí výsledky posledního sčítání lidu).

Stejnou měrou se navíc na současném stavu podepisuje špatná zkušenost romských rodičů a prarodičů se školou v době jejich dětství, tato zkušenost je pak na dnešní děti celkem logicky nadále přenášena.

Problémy romského dítěte před a při vstupu do školy

Většina romských dětí nenavštěvuje mateřské školy či jiná předškolní zařízení a do školy přichází pouze se zkušenostmi ze života v rodině. Při vstupu do školy se tedy najednou v šesti letech setkává s neznámým, cizím, někdy až nepřátelským

Vzdělávání Romů v ČR

prostředím, kterému musí čelit samo, bez pomoci rodiny (a komunity), na níž je do té doby závislé. Škola mu ve většině případů nepomůže. Nesetká se tu s ničím známým – nejsou romští učitelé (s výjimkou těch škol, kde se postupně, ale zatím v zanedbatelném množství začínají objevovat romští asistenti), pomůcky a učebnice jsou obsahově i výtvarně přizpůsobeny chápání a vkusu českých dětí.

Tradiční rodinná romská výchova nedává dítěti takový základ, který učitel u průměrného žáka první třídy předpokládá, a tak od počátku školní práce vzniká nedorozumění, které se může rychle odrazit ve školní neúspěšnosti dítěte.

Jako hlavní problémy, se kterými se dítě začne brzy po příchodu do školy potýkat, lze označit:

- nedostatek času a prostoru na domácí přípravu
- neochota rodičů zajistit základní školní pomůcky
- prioritou pracovat doma (péče o sourozence) než ve škole
- nezvyk na pevný denní režim, přísný řád a aktivity vyžadující dlouhodobé soustředění
- neschopnost se samostatně rozhodovat a zodpovídat sám za sebe
- nerozvinutá jemná motorika, neznalost kreslení a psaní
- neznalost pojmů, které nejsou potřeba v praktickém životě a které děti získávají z knih a encyklopedií
- jazyková bariéra i u dětí, které již nemluví romsky, ale stále užívají etnolekt češtiny

V rámci asimilace se Romové měli co nejdříve **odnaučit používat svůj vlastní jazyk** – romštinu. Ve školách se nesměla používat ani jako pomocný jazyk, ačkoliv mnoho dětí přicházelo do školy s minimální znalostí češtiny a umožnění využít jejich jazyk by pouze přispělo ke snadnější adaptaci na školu. Výjimkou nebylo ani trestání za to, když děti mluvily romsky mezi sebou. Snaha byla korunována úspěchem. Mnoho Romů pod dlouholetým tlakem začalo při komunikaci s dětmi používat češtinu, aby děti neměly ve škole problémy. Jejich jazyk ale logicky nebyl (a u mnohých není dodnes) normativní, je to romský etnolekt češtiny, ovlivněný jednak romštinou (tj. myšlením v romštině, přenášením její gramatické struktury do češtiny neboli kalkováním), jednak nespisovnou češtinou, kterou se neučili ve škole, ale od svého okolí, často též od sociálních vrstev, které často spisovný jazyk nepoužívají. Tomuto etnolektu pak učí své děti. Problémy s češtinou mají pak děti ve všech jazykových rovinách – od fonetiky až po stylistickou oblast.

Dnešní situace tedy vypadá tak, že dítě neumí při vstupu do školy žádný z jazyků opravdu dobře. Z romštiny ovládá často jen několik frází, v horším případě nadávek, česky se sice domluví, ale mluví etnolektem. Používání etnolektu se neinformovanému pedagogovi může jevit jako mentální retardace („já se bojím od psa, pustil mne vlak, babička mne nosí do školy“ apod.)

Vzdělávání Romů v ČR

Vztah školy a rodiny

Škola, která chce úspěšně vzdělávat romské děti, musí též najít cestu k jejich rodičům. Musí být iniciátorem procesu, který pomůže překonat onu vzájemnou bariéru nedůvěry a nepřátelství, a musí rodiče přesvědčit, že vzdělání je pro jejich děti opravdu důležité. Bez spolupráce s rodinou nemůže mít školní práce dětí uspokojivé výsledky. Je tedy na učitelích, aby se snažili od počátku navázat s rodiči dítěte pozitivní vztah, a proto musejí především jednat s rodiči jako s partnery, mluvit s nimi nejen o školních problémech, ale zajímat se o celou rodinu, pomoci jim ve věcech, kde si sami rodiče nevedí rady (např. složitější jednání s úřady). Nedostatečné přizpůsobení rodičů školním požadavkům (neochota či neschopnost zajistit dítěti odpovídající školní pomůcky, pomoci mu s domácí přípravou, zajistit pravidelnou a včasnou docházku do školy) by škola měla zpočátku umět prominout a řešit svou nadstandardní péčí o děti, o problémech však s rodiči hovořit, a postupně tak zvyšovat nároky na vzájemnou spolupráci.

Učitelé by se měli snažit poznat a pochopit rodinné prostředí dětí, rodiny navštěvovat, naučit se znát a respektovat jejich zvyky. Rodiče je třeba přesvědčit, že škola není nepřátelská instituce ani k dětem, ani k rodičům. Návštěvy učitelů v rodinách dětí jsou na drtivě většině dnešních škol považovány za nadstandard, který si není možné z časových a ekonomických důvodů dovolit. O nadstandard se pochopitelně jedná a je třeba diskutovat otázku míry, případně i otázku finanční. Přes všechnu pracnost a náročnost je však úsilí věnované přesvědčení rodičů o nutnosti vzdělání jejich dětí investicí, která se v dlouhodobém horizontu musí vyplatit.

Vztah mnohých rodin ke vzdělání má i své historické kořeny. Až do nedávné minulosti bylo zajišťování vzdělání a profesní kvalifikace jednou z funkcí rodiny, která tak nepotřebovala k tomuto poslání žádné příspěví od majoritní společnosti. Rodinné řemeslo či způsob obživy rodina předávala dětem, otcovo řemeslo chlapcům, dívky se učily od matky (a později od tchyně) pečovat o rodinu a o děti. Povinná školní docházka sice platila pro romské děti žijící u nás již od výnosů Marie Terezie, ale striktně vyžadována být začala ovšem až o mnoho desetiletí později, po roce 1948. Neplnění požadavků povinné školní docházky bylo naráz přísně postihováno, od finančních sankcí až po trestné stíhání rodičů.

Ačkoliv vzdělávací funkci rodina přestala plnit v období, kdy zanikla tradiční řemesla (u většiny dnes u nás žijících Romů v 50. letech po migraci ze Slovenska do Čech), vztah k našemu pojetí vzdělání většina Romů dodnes nepřevzala. A ani nemohla, neboť jak trefně říká Karel Holomek, jeden z romských představitelů: „Je třeba několik generací k tomu, aby se v rodině vypěstoval vřelý vztah k určité profesi, vzdělání, intelektuálnímu

Vzdělávání Romů v ČR

či filosofickému postoji k životu...Bude trvat celé generace, než se takové vztahy vytvoří. Tím je vysvětleno dosavadní nepochopení Romů vůči vzdělání a pokud je chápáno, pak je jen málo vůle a úsilí se ho zmocnit.“ Je-li dodnes dle posledního sčítání lidu (1991) přes 80% Romů pouze absolventů základních (a zvláštních) škol, pak například představa vysokoškolského vzdělání jejich dětí je pro většinu těchto rodičů nad rámec možné představivosti.

Pro srovnání:

V roce 1900 nedovedlo číst a psát 4,26% Čechů, u příslušníků ostatních národností na území monarchie byla situace následující: Poláci 40,82%, Ukrajinci 75,79%, Slovinci 23,92%, Rumuni 71,61%, Maďaři 56,72%, Němci 6,83%. (*J. Urban – České a slovenské dějiny do r. 1918.*)

Co se týče negramotnosti Romů, statistiky z roku 1970 uvádějí, že 60% Romů v poprodukčním věku je zcela negramotných.

Romské děti ve zvláštních školách

Velké procento romských dětí je dodnes vzděláváno ve zvláštních školách, které jsou přitom určeny pouze dětem „s takovými rozumovými nedostatky, pro které se nemohou s úspěchem vzdělávat v základní škole, ani ve speciální škole“ (školský zákon č. 29/1984 Sb.). Do zvláštních škol jsou romské děti zařazovány jak na základě výsledků vyšetření v pedagogicko-psychologických poradnách, tak i v průběhu školní docházky do základní školy, často velmi záhy po zahájení povinné školní docházky a objevení se problémů v komunikaci mezi žákem a školou.

Odborná vyšetření v pedagogicko-psychologické poradně jsou zaměřena na posouzení úrovně školní zralosti a inteligenčních schopností. Testy jsou standardizovány podle dětí majority a pro romské děti nejsou validní, nezohledňují v celé šíři odlišnou kulturní a sociální zkušenost dítěte. Většina šestiletých romských dětí žijících v tradiční komunitě v tomto testu neuspěje, především z důvodu naprosto odlišného pojetí výchovy v romské rodině, nikoliv z důvodů mentální retardace.

Dle usnesení vlády ČR ze dne 23. 1. 2002, které hodnotilo plnění usnesení vlády ČR z 29. 10. 1997 č. 686, byly nové testy MŠMT schváleny v lednu 2001. V praxi se však zatím téměř nepoužívají. **Absolventi zvláštních škol mají značně omezené šance na získání dalšího vzdělání**, stejně tak jako na získání zaměstnání. Až do začátku roku 2000 se směli hlásit k dalšímu studiu pouze na několik vybraných učebních oborů. V lednu roku 2000 vstoupila v platnost novela školského zákona, která umožňuje hlásit se na jakoukoliv

Vzdělávání Romů v ČR

střední školu každému, kdo absolvoval povinnou školní docházku, tudíž i absolventům zvláštních škol. Každý absolvent 9. ročníku zvláštní školy má však díky redukovaným učebním osnovám tohoto typu školy nedostatečné vědomosti (cca na úrovni 7. ročníku základní školy), a nemůže tedy s úspěchem absolvovat přijímací zkoušky na vyšší typ školy bez speciální přípravy, kterou mu rodina nezajistí. I tady může sehrát kmenová škola důležitou roli, pokud učitelé sami nabídnou žákovi, který projeví zájem o studium, pomoc a připraví jej na přijímací zkoušky.

Smutnou skutečností je, že **mnozí romští rodiče se zařazení svého dítěte do zvláštní školy nebrání**, někdy ho i vyžadují, např. mají-li ve stejné zvláštní škole více dětí, ty zase chtějí být pohromadě. Dětem navíc často vyhovuje skutečnost, že tvoří většinu ve škole, a cítí se tak lépe než mezi převahou českých dětí. V některých zvláštních školách mají paradoxně děti lepší podmínky – méně dětí ve třídě a větší možnost individuální péče, učitelé, kteří počítají s prací s „problémovými“ dětmi, a jsou proto vstřícnější než učitelé očekávající vynikající výsledky žáků. Skutečnost, že dítě s absolvovanou zvláštní školou má mizivou šanci na vstup na školu střední, je bohužel pro mnohé romské rodiče spíše marginálním problémem.

Mnoho romských dětí dnes vyrůstá v dětských domovech a výchovných ústavech. V některých zařízeních tohoto typu tvoří až 60% i více procent klientů. Cílem této práce není pátrat po důvodech uvedeného stavu, soustředíme se proto spíše na následky pro vzdělání.

Při řadě dětských domovů fungují školy, v některých případech jsou to školy zvláštní. Dále máme v soustavě školských zařízení také zvláštní školy internátní, jejichž svěřenci jsou z velké většiny ve výkonu ústavní nebo ochranné výchovy, i v tomto typu škol je mnoho romských dětí. Samotnou existenci zvláštní školy internátní lze označit za odstrašující příklad. Vezmeme-li v potaz citované procentuální zastoupení romských dětí v ústavech náhradní rodinné péče, pak můžeme, bohužel, konstatovat, že označení našeho školství za segregační je v tomto případě zcela oprávněné.

Afirmativní akce pro podporu vzdělávání

O myšlenke umožnit romským dětem plnohodnotné vzdělání v základních školách běžného typu se začalo nahlas hovořit v odborných kruzích na počátku devadesátých let 20. století.

Na problém vzdělávání romských dětí u nás začali veřejně upozorňovat jednotlivci a některé české nestátní i zahraniční organizace.

Vzdělávání Romů v ČR

Zlomovým momentem v otázce vzdělávání Romů u nás bylo přijetí **Usnesení vlády ČR č. 686 z 29. 10. 1997**, které do jisté míry reflektovalo tvz. „Bratinkovu“ zprávu o stavu romské komunity v ČR z roku 1997.

Na základě tohoto usnesení bylo možné, kromě jiného, např. zaměstnávat na školách romské pedagogické asistenty.

V průběhu devadesátých let umožnilo MŠMT ČR formou metodických pokynů, ale i změnami v zákonech školám zahájit několik významných „vyrovnávacích“ akcí pro lepší adaptaci romských dětí v základní škole.

Na základě současné legislativy může základní škola:

- otevřít přípravnou třídu pro děti ze „sociokulturně“ znevýhodňujícího prostředí
- její součástí může být mateřská škola
- může zaměstnat asistenta učitele (romského pedagogického asistenta)
- může pracovat podle vlastního rámcového vzdělávacího programu upraveného pro potřeby romských dětí
- může přijmout dítě ze zvláštní školy (za určitých podmínek)

Již několik let běží na některých školách vládní program podpory romských středoškolských studentů.

Ke všem těmto výrazným posunům, které můžeme nazvat „otevírání školy romským dětem“, nemalou měrou přispěly aktivity některých nestátních organizací cílené do škol, např. projekt OSF „Začít spolu“, „Step by step“ a další.

Přípravné ročníky při základních či zvláštních školách se začaly zřizovat od školního roku 1993/94. Přípravné ročníky jsou určeny dětem pocházejícím z málo podnětného či nepodnětného prostředí (dle představy majoritní společnosti). Během jednoho školního roku mají za úkol odstranit u dětí různé handicap a připravit je na vstup do první třídy. Ve školním roce 2000/2001 byly přípravné třídy zřízeny v 63 základních školách, 40 zvláštních školách a 7 mateřských školách. Jejich počet by se měl dle záměrů MŠMT stále zvětšovat. Nulté ročníky mají jistě svůj význam. Přispívají k lepší adaptaci dítěte na školu, odstraňují některé příčiny pozdějších neúspěchů, aktivity zde realizované přispívají k rozvoji jazyka, řeči, logického myšlení, jemné motoriky. Jsou však jen dílčím krokem při řešení problému vzdělávání romských dětí. Mnohé z nich se zakládají při školách, které dostatečně nerespektují specifické požadavky romských dětí. Nesprávné je i zřizování těchto přípravných ročníků při zvláštních školách.

Ve školním roce 2000/2001 působilo na základních a zvláštních školách 230 romských **pedagogických asistentů**.

Vzdělávání Romů v ČR

Myšlenku zaměstnávat na škole romské pedagogické asistenty začala prosazovat Mgr. Helena Balabánová, zakladatelka a první ředitelka (1993–2000) soukromé základní školy Přemysla Pittra v Ostravě, školy, která jako jedna z prvních v republice začala systematicky přistupovat k romským dětem dle zásad respektujících jejich specifické požadavky.

Podporu romských pedagogických asistentů dále od počátku prosazovalo Společenství Romů na Moravě a Nadace Nová škola. Tyto nestátní organizace pomáhaly při výběru, vzdělávání a hlavně financování romských pedagogických asistentů.

Tento experiment dostal legislativní rámec v roce 1998. Na základě usnesení vlády ČR od tohoto roku jsou ze státního rozpočtu hrazeny mzdy většiny romských asistentů.

Rámcový vzdělávací program upravený pro potřeby romských dětí mimo jiné umožňuje školám snížit počet dětí ve třídách, a tak s nimi pracovat intenzivněji. K tomuto programu se ovšem zatím přihlásilo něco přes 20 škol z celé republiky.

Závěrečné shrnutí

Afirmativní akce na podporu vzdělávání romských dětí nelze zpochybnit, stejně nezpochybnitelné a alarmující jsou počty romských dětí ve zvláštních školách. Na jedné straně tu totiž vidíme chvályhodnou snahu státu situaci řešit, na druhé straně pak dědictví minulosti v podobě zvláštních škol plných romských dětí a bohužel i stereotypní přístup řady pedagogů, kteří (často vedeni svojí vlastní dlouholetou negativní zkušeností) novým přístupům nevěří a nemají chuť ani energii respektovat jejich doporučení.

Použité afirmativní instrumenty jsou relativně mladé, na výsledky jejich působení budeme čekat jistě alespoň jednu generaci. Má-li tu být alespoň nějaká naděje na úspěch, pak je nezbytné, aby se uvedené podpůrné akce staly integrální součástí vzdělávacího procesu v celém spektru základního školství. Pokud se o změnu bude snažit jen několik vybraných škol, pak za dvacet let budeme pouze smutně konstatovat, že vzdělanostní situace romských dětí se prakticky nezměnila.

